
Čemu nas o budućnosti države poučava njezina povijest?

WOLFGANG REINHARD*

Sažetak

Autor propituje nastanak moderne države u Latinskoj Europi, njezino širenje u druge dijelove svijeta, njenu krizu i perspektive za budućnost. U Europi je ključno mjesto za razvoj države imao spor između Crkve i države. Rimska je crkva posredovala politički važnu antičku baštinu, osobito onu Rimskog Carstva. U ovu baštinu ulaze teritorijalno načelo, ideja službe u svrhu dobrobiti građana, vladavina zakona a ne ljudi, i na posljetku ideja discipline ili poslušnosti koja je dragovoljna. Ovamo pripada i koncepcija potpune vlasti koju vlasnik ima u raspolaganju vlasništvom.

Moderna je država nastala kao ratnička država, ali se brzo otkrilo da joj je potrebna i emocionalna mobilizacija. U mnogim slučajevima vjerski identitet postaje predstupanj nacionalnog identiteta. Na ovaj je način moderna država bila sustav vjere. Prosvjetiteljstvo je pridonijelo rastu države, ali i njezinom padu jer onaj tko zna kako država funkcionira, prestaje u nju vjerovati. Autor zaključno tvrdi da će država i dalje postojati, ali će biti decentralistička i pluralna.

Ključne riječi: Crkva, država, moderna država, nacionalizam, povijest, suverenitet, vjera

Temelji i osnovna pitanja

Pouke koje politika zadobiva iz povijesti, na temelju vrednovanja prošlih ili sadašnjih primjera, rijetko se ili nikad ne mogu uporabiti za budućnost, nego, u najbolju ruku, za identifikaciju sudjelujućih čimbenika i njihova načina djelovanja, a iznimno, možda, za otkrivanje slične situacije.

U slučaju povijesti mnogo je prije riječ o otuđenju samorazumljivoga. Jer, moderna je država danas, na prvi pogled, diljem svijeta samorazumljiv standardni model. Teorijski je obilježava osam kanonskih značajki, ponajprije pet pravnih klasičnoga njemačkoga nauka o državi: 1. jedinstvo državnoga teritorija, 2. jedinstvo državnoga naroda, 3. jedinstvo državne vlasti u posjedovanju 4. vanjska suverenost i 5. unutarnji monopol vlasti (Jellinek, 1959./1989.: 133-157). Tim formalnim svojstvima pridružuju se, među-

* *Wolfgang Reinhard*, profesor emeritus povijesnih znanosti na Albert-Ludwigs-Universität u Freiburgu.

tim, od druge polovice 20. stoljeća i tri materijalna. Moderna je država 1. nacionalna država, 2. pravna država, 3. demokracija, barem s takvom pretenzijom.

Temeljni povijesni uvid, koji, što je paradoksalno, upravo u povijesnoj Njemačkoj dugo uopće nije bio samorazumljiv, sada glasi: ova nama tako samorazumljiva država povijesno nije bila sebi svrhom niti uopće samorazumljiva. Ona je nastala, zapravo, koincidencijom određenih okvirnih uvjeta s kontingentnim događajima od vremena srednjega vijeka u latinskoj Europi, a u novome vijeku odatle izvezena posvuda u svijet. Postojale su, međutim, alternative za to i moglo je nastati i nešto drugo, jer moderna država nije antropološka nužnost. Antropološki je nužno reguliranje međuljudskih odnosa moći, dakle neka vrsta političke organizacije, ali ova se nipošto nije morala oblikovati kao moderna država.

Time smo, također, oslobođeni nekad samorazumljive obveze *pobožnosti prema državi* (Hintze, 1964.: 242) i možemo s nužnom znanstvenom nepristranošću pogledati u lice iskustvenoj činjenici da država, uzročno, nije bila ni ideja ni ideal, nego, kao većina stvari ovoga svijeta, proizvod krajnje banalne ljudske sebičnosti, prema riječima jednoga poznatog sociologa, čak, neka vrsta organiziranoga kriminala (Tilly, 1985./1969.: 191). Država je nastala i razvijala se zato što su određene osobe i skupine znale pod povoljnim okvirnim uvjetima oblikovati antropološku nužnost političkih reguliranja, postojano, u duhu svojih interesa i u svoju korist. Ne želimo rado čuti, ali i temeljne vrednote i prava, zajedno s uzvišenim načelima javnoga dobra i pravednosti, svode se na konkretne grupne interese. To ne protuslovi činjenici da su te vrednote, prava i načela otada uznapredovali do bitnih ideala i da mogu voditi neku vrstu vlastitoga života u carstvu političkih ideja. Kao u sociobiologiji, tako i u politici sebičnost proizvodi altruizam.

U tome duhu sada želimo propitati: 1. nastanak moderne države u latinskoj Europi, 2. njezin izvoz u ostatak svijeta, 3. njezinu krizu i ovdje i tamo (Reinhard, 2002.) i 4. perspektive koje bi iz toga mogle nastati za budućnost.

Nastanak moderne države u latinskoj Europi

Činilo se da je konglomerat germanskih, keltskih, romanskih i slavenskih zajednica u ranome srednjem vijeku dospio pod nadzor velikoga Franačkoga Carstva, ali se unatoč ponovljenim, no uvijek iznova propalim pokušajima stvaranja carstva, razvio u politički policentričan svijet. Kao svuda po svijetu, bilo je obilje malih zajednica, čiji su se članovi poznavali i zajedno djelovali, na tisuće općina, plemena, plemstava. Kao svuda po svijetu, carstva su stvarana na višoj razini, a razlikovala su se od država po svojem labavom ustroju i osobnome karakteru svoje vladavine. Carstva nisu imala formu institucije ili su je imala samo rudimentarno, a nadzor nad njihovim podanicima ograničavao se na zahtijevanje poslušnosti, što je, ponajprije, značilo učinaka.

Sudbonosni poseban razvoj Europe sastojao se u tome da su mnogi europski vladari, potaknuti spomenutim policentričnim rivalstvom, umjeli svoja prava dugoročno centrirati i institucionalizirati. Pritom im je uspjelo pronaći političke klase ili ih čak stvoriti. One su se u vlastitu interesu postojano angažirale za tu politiku, posebice pravno socijalizirano sudstvo i činovništvo, iz kojega su, na koncu, nastali bitni nositelji moderne državnosti.

Bitna je pretpostavka za to bila složena *politička kultura*, u kojoj su bili povezani elementi različitoga podrijetla, židovski, grčki, rimski, s kršćanskom crkvom kao, sa svoje strane, i te kako kreativnom posrednicom (Reinhard, 2001.: 593-616). Uloga kršćanstva i latinske crkve bila je, dakako, ambivalentna na veoma sudbonosan, u svjetskoj povijesti jedinstven način. Vladavina je bila, doduše, kao svuda u svijetu pa tako i u Europi sakralno legitimirana. Ali zapadna je Božja milost bila, u usporedbi s drugim ideologijama, već na putu u svjetovnost. Jer židovsko-kršćansko otkriće transcendentnoga Boga, koji nije istovjetan sa svijetom niti u njemu boravi, nego ga je stvorio izvana, omogućilo je, prvi put, objašnjenje svijeta i vladanje njime prema njegovim vlastitim zakonima. Božja milost postala je od osobnoga tobože službenim vladarevim svojstvom, koji je, kao i svaki drugi smrtnik, mogao završiti u paklu – nezamislivo za antičke božje vladare ili japanske careve!

Nasuprot općenito raširenoj cikličkoj slici povijesti također jedinstvena linearna slika Židova i kršćana, koja poznaje početak i kraj povijesti, nije omogućila samo predodžbu razvoja, napretka, utopije, nego je činila i temelj umjerenoga dualizma dobra i zla, Boga i đavla, koji bi se završio tek sa samim svijetom. Premda svjetovna vlast nipošto nije bila đavolska niti crkvena, bez daljnjega, Božja, ipak se iz toga razvila na Zapadu dvostruka nadležnost za svijet i njegove stanovnike, za njihovu zemaljsku dobrobit, s jedne strane, njihov vječni spas, s druge strane, između svjetovnoga i crkvenoga, između laika i klerika, između države i Crkve. Sukob između države i Crkve kao trajna tema sve do u novovjekovlje svojstvenost je političke kulture latinske Europe s dalekosežnim posljedicama. Nasuprot drugim kontinentima, ovdje dugo nije bilo političkoga monizma, nego uvijek neka alternativa sa slobodnim prostorima.

Latinska crkva kao pravna crkva bila je, osim toga, posrednica vrlo konkretne, politički veoma bitne antičke ostavinske mase, posebice Rimskoga Carstva. Ona je u vremenu pretežito osobnih vladavinskih odnosa održavala, prvo, teritorijalno načelo, koje je kulminiralo u punoj papinoj vlasti, model ne samo europskih apsolutnih monarhija, nego neizravno i opsežne državne vlasti koja je proizišla iz njihove vladavine. Ona je, drugo, prenijela politički središnju tečevinu antičkih država-gradova, ideju službe. Jer tada se pojavila, prvi put u povijesti, misao da nositelj vladavine nije vlasnik svoje vladavine i položaja, nego samo opunomoćenik građana radi njihova zajedničkoga dobra (Van Creveld, 1993.: 33-36). Tome je, treće, pripadalo da zajednicom ne trebaju vladati ljudi, nego zakoni. Politički veoma sudbonosna obnova europskoga prava pod utjecajem rimskoga od kasnoga srednjeg vijeka opravdano se označava kao *papinska revolucija* (Berman, 1991.). Tome odgovara, četvrto, antička, ponajprije u samostane prenesena misao *discipline*, poslušnosti, koja se, barem djelomično, ne iznuda, nego dragovoljno, temeljem vlastitoga uvida i sublimiranih normi, izvršava i, utoliko, predstavlja bitnu pretpostavku društvene i političke moderne (Knox, 1994.: 63-69).

Crkveno posredovana pravna kultura konvergirala je s daljnjom sudbonosnom zapadnom pravnom predodžbom, vladavinskim otporom vlasništva. *Dominium* rimskoga prava prvotno je značio čak *vladavinu* i vodio je nakon svoje "privatizacije" u moderni *proprietat* u članku 544 *Code civil* 1804. godine, u potpunu vlast raspolaganja vlasnika nad stvarima. Također s rimskim pravom konkurirajuće posjedničko pravo starih europskih naroda nije, u pravilu, poznavalo raspolaganje vladara vlasništvom svojih podanika. Unatoč oprečnim nastojanjima apsolutnih monarha i odgovarajuće teorije Thomasa

Hobbesa zadržala se u Europi relativno visoka sigurnost privatnoga vlasništva. To što je neki vladar mogao nastupiti kao kupac ili čak stranka u sporu, kao što se to u Europi uvijek iznova događalo, bilo je, primjerice, nezamislivo u carskoj Kini. Čak je pronalazač suverenosti, Jean Bodin, vlasništvo uzimao kao granicu državne suverenosti. U Johna Lockeja čovjek je već u predrđžavnome prirodnom stanju radom mogao postati vlasnik jer je, prvotno, vlasnik svoje osobe. Iz toga je nastao širok pojam vlasništva, radi čije su zaštite ljudi osnovali državu, radi uzajamne zaštite svoga života, svojih sloboda i svoje imovine, što sažimljem pod opću oznaku "vlasništvo".

Vlasništvo kao element čovjekova raspolaganja samim sobom pripada, s današnjega gledišta, ljudskoj individualnosti, koja, na koncu, počiva na individualizirajućem poduhovljenju religije kod Grka, Židova i kršćana. Iz već spomenutoga otkrića transcendentnoga Boga od strane židovskih proroka i poduhovljenja grčkih bogova od vremena Hesioda proizišlo je poduhovljenje i etiziranje religije, u kojoj je samo još ćudoredna volja pojedinca odlučivala o svojoj sudbini nakon smrti. Kršćanstvo je to čovjekovo posobljenje još pojačalo i time unijelo egalitarni eksploziv u europsku političku kulturu. Zbog toga od vremena Francuske revolucije obitelji i korporacije nisu više temelji naših zajednica, nego su to "suverene" individue, postupno, čak, i one ženskoga spola. Ovo je, također, povijesna europska osobitost, koja je postala mogućom tek kad su pretežitom muški dominirane obitelji i korporacije zamijenjene individuama.

Ali put onamo vodio je preko mnogih borbi za *liberty and property*, jer put prema modernoj državi nije obilježen samo mjerodavnim formiranjem monarhijskih država, nego i *habitusom rezistentnosti*, političkom kulturom više ili manje legitimnoga otpora (Schamale, 1997.), koja se očitovala u beskonačnome nizu plemićkih i pučkih ustanaka, procesa protiv državne vlasti te kritičkih spisa. Iz toga su nastali temelji moderne demokracije. Jer, prvo, rezistentni su podanici znali od država izboriti svoja temeljna i ljudska prava. Ako su ova, danas, postala temeljem moderne državnosti, ne bi, ipak, valjalo zaboraviti da se, prvobitno, prema državi nisu odnosila utemeljivački, nego kritički. Drugo, europske monarhije bile su, bez obzira na svoju impozantnu samostilizaciju, svagda ugrožene sudbonosnim prigovorom tiranije i, stoga, podložne prisili pregovaranja, kompromisa s podanicima.

U oba su pogleda pravnici nerijetko imali kritičku ulogu. Oni su, doduše, svoj uspon zahvaljivali državnoj vlasti u nastajanju, ali su nerijetko etablirali znatnu korporacijsku neovisnost, koja im je dopuštala zaokret protiv te vlasti ako su bili pogođeni njihovi profesionalni interesi. Slabo razvijenom organizacijskom nadzoru pravnoga sustava odgovarala je predodžba da pravni i državni poredak nipošto nisu istovjetni niti se odnose na ista područja. Tako su engleski pravnici mogli postati oporbenim vođama, a francuski izazvati revoluciju. Tek je od 18. stoljeća državnoj vlasti uspjelo potpuno podčiniti pravo i pravnike.

Najsudbonosniji slučaj sukoba bio je onaj britanski, gdje su uobičajeni obračuni između kralja i staleža završavali u stabilnome kompromisu između monarhije i lokalnih oligarhija, u državi koja je pod kraljevim vodstvom bila prema vani jaka, ali pod decentralističkom vladavinom aristokracije prema unutra slaba. Paradoksalno jest to što je iz toga konzerviranja premodernih odnosa proizišla moderna demokracija, posredovana, s jedne strane, Sjedinjenim Američkim Državama, koje su, sve do danas, sačuvala

svojsva decentralističke slabe države (Heideking, 1999.: 1-18), a, s druge strane, konstrukcijama revolucionarne Francuske.

Međusobno ukršteni razvoji moderne države i europske političke kulture imali su obilježje *procesa*, tj. mogu se, doduše, od slučaja do slučaja identificirati akteri i kontingentne konstelacije, ali ovi su skloni slijediti određene redovne tijekove i sumirati se u razvojne trendove, unatoč samorazumljivo, također, oprečnim tendencijama. Presudno je bilo centriranje zajednica na monarha i potom na jedinstvenu državnu vlast, koja je došla na njegovo mjesto.

Dugoročno se to centriranje odvijalo u takozvanome *coercion-extraction-cycle* (Finer, 1997), koji počiva na ratničkome karakteru europskoga policentrizma. Moderna je država po svome podrijetlu ratnička država. Rivalitet ambicioznih vladara vodi konkurentnome širenju njihovih vojnih aparata, ovo do eksplozivnih izdataka, koji se, opet mogu pokriti, jedino, mobilizacijom resursa na račun podanika. Za to je, opet, nužan sve veći aparat iznuđivanja ili, barem, upravljanja koji dalje diže troškove itd. Na taj su način vojnici, poreznici i činovnici zajedno gradili modernu državu i tako je grade i danas.

Mobilizacija resursa nije se, dakako, mogla iz gore navedenih razloga potpuno iznuditi protiv volje podanika, konsenzus je bio djelotvorniji i jeftiniji. Vrijedilo je, dakle, i još uvijek vrijedi podanike emocionalno mobilizirati za njihovo vlastito podčinjavanje zbiljskim ili navodnim ciljevima državne vlasti. To može, ali ne mora, pogotovo danas, prijeći u ciničnu manipulaciju. Obnašatelji državne vlasti možda su i te kako vjerovali u ono što je podanicima zadano da vjeruju. Tocqueville je s pravom tvrdio da jedino religija i patriotizam mogu ljude politički posve mobilizirati (Tocqueville, 1945.: 97). Obratno rečeno, država zahtijeva da se u nju vjeruje i u nju se mora vjerovati. Ako je Rimski crkva bila prva država, tada je država, utoliko, posljednja Crkva. A posljednja aktualna kriza države je, također, kriza vjere, počevši s nevjerodostojnošću njezinih predstavnika. I ponovo obratno rečeno: korjenito posvjetovljenje politike znači kraj uobičajeno shvaćene države.

To što je vjera ponajprije u nadležnosti Crkve možda je isto kao i za kršćanstvo karakteristična latentna tendencija ka posvjetovljenju oslabilo diljem svijeta uobičajenu svjetovnu legitimaciju vladavine u Europi, ali ju nipošto nije uklonilo. Također ni presudno slabljenje Crkve reformacijom, s ishodom da je, otada, bilo više konkurentnih crkava, koje su se mogle potvrdivati, u pravilu, samo uz pomoć odnosnih političkih vlasti, nije nipošto završilo u brzome posvjetovljenju, naprotiv. Vjerska pluralnost u zajednicama bila je iznimka, pravilom su postali više ili manje nasilno vjerski homogenizirani podanici. Time državna vlast nije raspolagala samo crkvenim dobrima, nego je stekla i posve novu mogućnost stvaranja identiteta konfesijskim razgraničavanjem – *the protestant nation* Engleska, katolička Bavarska itd. Ali ponajprije je podaničku poslušnost moglo posebno djelotvorno zahtijevati pravovjerno vrhovništvo upućujući na vječni spas.

U mnogim je slučajevima vjerski identitet bio i jest predstapanj nacionalnoga identiteta, koji ga je u 19. i 20. stoljeću smijenio, kad je riječ o emocionalnoj mobilizaciji ljudi u korist države. Nacija kao *politički mobilizirani narod*, kao zajedničkom poviješću spojena solidarna zajednica u neraskidivoj je vezi s državom. Ili je, kao u Engleskoj, izrasla iz duge zajedničke povijesti države u nastajanju ili je, kao u Francuskoj,

postojećoj državi revolucionarno upisana ili se pak formirala u bezbrojnim dekolonizacijskim procesima od nastanka SAD-a. Ili se shvaća kao zajednica koja si tek mora stvoriti i izboriti uskraćivanu zajedničku državu, kao što je to, ponajprije, bilo u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Nacionalizam kao vjera u naciju ima izričito vjersko obilježje, ponajprije tamo gdje je nacija postala najvišom vrijednošću i posljednjom osmišljivačkom instancijom.

Nacionalizam je, isto kao i prethodna konfesionalizacija, znatno pridonio daljnjoj homogenizaciji stanovništva, dakako, također više ili manje nasilnim ujednačavanjem jezika od strane nacionalnih institucija kao što su škola, vojska i birokracija. Nacija kao politički mobiliziran narod nije se, međutim, više sastojala od obitelji, od diferencirane korporacijske hijerarhije i sl., nego od bezobličnoga mnoštva pravno jednakih individua. Njihov neposredan odnos prema državnoj vlasti morao se, nekako, organizacijski urediti. To je učinjeno uvođenjem posvuda državne uprave birokratskoga tipa. A tamo gdje je politički mobilizirani narod zahtijevao suverenost, uvođenjem novostvorenoga ustavnog poretka.

Širenje moderne države svijetom¹

Spomenuta povezanost stvaranja države i stvaranja nacije označuje, kao što je već nagoviješteno, u različitim varijantama i različite dekolonizacije. Premda historijski procesi mogu odgovarati europskim, znatno se od slučaja do slučaja razlikuju odnosno okolnosti i participativne političke kulture. Zbog toga nemamo posla samo s nejedinstvenim tijekovima i ishodima, nego čak moramo računati s time da je stvaranje države i nacije bilo i jest u mnogim slučajevima time osuđeno na neuspjeh. Doduše, gotovo svih oko dvjesto postojećih država u svijetu pretendiraju na to da budu moderne demokratske nacionalne države. Ali zbilja je često drukčija i mnoge su od mladih država u takvoj kritičnoj situaciji da se jedva može govoriti o modernoj državnosti u uvodno definiranome smislu.

Kolonijalni podanici Španjolske i Engleske bili su dvjesto do tristo godina navikavani na određen politički režim. Tako su nastale stabilne političke kulture kao temelj kasnijega stvaranja države i nacije. Ali te političke kulture nisu bile one kulture moderne državnosti kakvih u 16. i 17. stoljeću nije bilo ni u Španjolskoj ni u Engleskoj. Ipak je Kastiljska kruna bila dovoljno jaka da spriječi nastanak feudalnih vladavina i staleških skupština i da, umjesto toga, uspostavi na gradove oslonjenu ranobirokratsku upravu. Engleska kruna mogla je, naprotiv, ponuditi tek nešto više od privilegiranja i, u najboljem slučaju, reguliranja privatnih inicijativa, kojima je zbog toga morala prepustiti i upravljanje kolonijama. Budući da su naseljenici morali financirati vlastitu upravu i, dijelom je organizirati, mogli su suodlučivati na engleski način; uz guvernera i savjetnika nastajale su svuda izabrane skupštine.

Indijanci su bili samostalne zajednice izvan kolonija, dok su u Španjolskoj Americi, samorazumljivo, smatrani podanicima, izrabljivanim nižim slojem kolonijalnoga društva, ali, istodobno, šticećnicima Krune i Crkve. U Britanskoj Americi bili su, naprotiv,

¹ Usporedi prinose u Reinhard (1999).

potiskivani i, gotovo, istrijebljeni. Ali tako su iz konzervativnoga otpora Angloamerikanaca modernizaciji Britanskoga Carstva mogle nastati egalitarne političke zajednice, dok je većina latinskoameričkih zemalja još i danas u znaku etničkih hijerarhija kolonijalnoga vremena.

Politički iskusnome civilnom društvu Britanske Sjeverne Amerike bila je politička participacija isto tako samorazumljiva kao nužnost da se za to uspostavi konsenzus. Tako je ono moglo, s jedne strane, stvoriti konzervativnu zajednicu, kojoj su mnoge odlike moderne države postale strane, ali, s druge strane, naći epohalna rješenja problema za njezin daljnji razvoj: moderno pravo na samoodređenje u Deklaraciji o nezavisnosti i *North West Ordinance* te prvu “pravu” saveznu državu u povijesti.

Nezavisne države Latinske Amerike orijentirale su se, doduše, prema tome uzoru i onima Francuske revolucije te ustava iz Cádiza iz 1812. godine i shvaćale su se i shvaćaju se pripadnicama zajedničke zapadne političke kulture. Ali njihovim je elitama nedostajalo iskustvo samouprave jer su smijenile stari autoritarno-birokratski režim. Tako je postojala i postoji usporedno s pretenzijom na modernu državnost predmoderna politička kultura familijarizma, klijentelizma i partikularizma. Država nije sebi svrha niti sluga javnoga dobra, nego od slučaja do slučaja sredstvo za mnogostruke partikularne svrhe; poslušnost se mora postići pregovaranjem (Waldmann, 2002.).

Nasuprot tome, uspjelo je i u drugome Britanskom Carstvu bijele naseljene političke kolonije ne samo etnički, nego i politički učiniti novom Europom. Samo se u Južnoj Africi starosjedilačka stanovnička većina dugo nije dala potisnuti. Problemi s kanadskim naseljenicima potaknuli su uvođenje *responsible government*, razvojnoga stupnja parlamentarizma, koji je i u samoj Velikoj Britaniji bio još nov. Na izvanjsku ugroženost odgovoreno je u Kanadi, Australiji i Južnoj Africi uspostavljanjem saveznih država. Do 1931. godine nastale su iz četiriju naseljeničkih kolonija, na koncu, suverene države. Velika je Britanija s ljudima izvezla svoju političku kulturu. Tako su se, s nekim elementima modela SAD-a, mogle osnovati uspješne moderne države.

U svim je slučajevima uvjet uspjeha bilo ignoriranje starosjedilaca i njihove političke kulture. Drukčije je bilo u visoko razvijenim zajednicama istočnoazijskoga i islamskoga svijeta, koje su, doduše, postale ovisne o Zapadu, ali nikada nisu postale kolonijama. Zemlje poput Kine i Japana, Osmanskog Carstva, Irana i Egipta nisu imale samo složene političke sustave s prokušanim institucijama, nego i izraženu identitetsku svijest, koja je i te kako mogla poprimiti nacionalno obilježje. Ipak je ponižavajuće iskustvo slabosti prema Zapadu potaknulo preuzimanje u međuvremenu posve razvijene europske države, u slučaju Japana brzo i uspješno, u ostalim zemljama u dugotrajnome i bolnome procesu punome daljnjih ponižavanja. Pritom je presudno bilo to što je Japan mogao poći od visokoga društvenog proizvoda i, zahvaljujući svojim vojnim uspjesima, dodatno uložiti golemi ratni plijen u svoj razvoj, dok su druge zemlje morale uzimati kredite na Zapadu i tako upasti u zamku dugova.

Prvotno se posvuda htjelo, zapravo, jedino modernizirati vojsku, dok se naslijeđeni kulturni i politički poredak ne bi samo zadržao, nego i ojačao. Ali ne mogu se rezultati prirodnoznanstveno-tehničke i birokratske racionalnosti preuzeti, a da se ne preuzme i ta racionalnost. Tako je iz reforme vojske proizišla i reforma obrazovanja, gospodarstva, političkoga sustava i, konačno, širokih područja kulture, uključujući ponašanje u

svakodnevnome životu. Pritom se, dakako, spretnim izborom iz zapadne ponude i te kako moglo sačuvati ono što se smatralo vlastitim kulturnim i političkim identitetom. Tako je, na primjer, Japan preuzeo konzervativni pruski ustav i prilagodio ga svojoj obnovljenoj carskoj vladavini.

I takozvani islamski fundamentalisti, koji su se digli protiv različitih svjetovnih režima u Turskoj, Iranu, Egiptu, Alžiru, nipošto ne žele zaostati za modernom državom svojih protivnika. Ne samo zato što ne bi mogli opstati bez njezinih sredstava moći, nego zato što moderna nacionalna država predstavlja, čak, njihovu nezaobilaznu osnovicu. Oni žive, naime, od mobilizacije svoga naroda tako što ideju *ume*, zajednice pravovjernih, prenose na vlastitu zajednicu. I u islamskome su svijetu, dakle, varijante moderne države postale samorazumljivima, s razlikom, dakako, da mnoge od tih država nisu dosljedno svjetovne, što se, međutim, može i te kako smatrati dodatnim političkim resursom (Blockmans/de Macedo/Genet, 1996.: 119-135).

Drugdje u Aziji i, ponajprije, u Africi zapadni je kolonijalizam, slično kao svojedobno u Americi, stvorio nova teritorijalna jedinstva, čija se neprirodnost odražavala već u nazivima kao što su Indonezija, Malezija, Filipini, Nigerija, Kenija, Namibija. Strogo uzevši, mogla bi se tu ubrojiti i Indija. Međutim, kolonijalne su sile u Aziji imale stotinu ili više godina vremena da domaćim elitama nametnu svoju političku kulturu i tako ih pripreme za upravljanje modernom državom prema zapadnome uzoru. Unatoč svemu, Indija je, još uvijek, najveća demokratska država na svijetu, a Filipini iskazuju uvjerljive pokrete samočišćenja.

Drukčije je u Africi južno od Sahare, gdje je već nedostajalo mogućnosti nadovezivanja na povijesne zajednice. Neprirodnost novih tvorevina ovdje postaje jasna na problemu jezika. Naime, gotovo su sve nove afričke države morale zadržati jezik svojih bivših kolonijalnih gospodara. Kolonijalna je država bila, doduše, slaba i stoga autoritarna, posve u smislu predmoderne Europe. Jednako kao tamo ostalo se pri jednom stvorenim teritorijalnim granicama kao temeljima stvaranja ne samo države, nego i nacije. Na afričkim je primjerima znanstveno istraživanje, valjda, naučilo da i u Europi kritičkim pogledom promatra države i nacije kao izmišljene tvorevine.

Ali kolonijalne su sile u Africi, u odnosu na Aziju, imale samo nekoliko desetljeća na raspolaganju da ostave političku kulturu primjerenu modernoj državi. Usto su se često oko toga trudile tek kad se dekolonizacija počela već nazirati. Afričke su elite imale, dakle, malo prilika, a afričke mase nikakvih da upoznaju modernu državu, koju su nakon dekolonizacije htjele i morale voditi. Zbog nedostatka uvježbavanja pravila igre *civilnoga društva* prakticirana je, u duhu predmodernoga familijarizma, klijentelizma i lokalizma, *politika trbuha* (Bayart, 1989.) gdje se državna klasa bez protuučinka dočepa društvenoga proizvoda, a mase razvijaju, sa svoje strane, odgovarajuće tehnike preživljavanja. Mogli bismo se, doduše, nadati da će takve, sa zapadnoga motrišta, nedostatne zajednice nadoknaditi propušteni razvoj. Ali izglednije je da rasulo države u Africi konvergira s krizom države u drugim dijelovima svijeta u pravcu općega raspada klasične moderne države, kako smo je uvodno definirali.

Kriza moderne države

U mnogim afričkim zemljama fenomen *paradržavnosti* (von Trotha) doseže krajnje dimenzije (Von Trotha, 1999.: 223-251). On se sastoji u tome da društveni centri moći kao stare i nove poglavice, u Latinskoj Americi nerijetko i kriminalci, ili nedržavne skupine kao takozvane *nevladine organizacije*, pretežito one na sektoru razvojne pomoći, preuzimaju suverena prava države i zadaće uprave. Ali države i dalje postoje kao *tobožnje države* kojima nedostaju sredstva za učinke koje mogu očekivati njihovi građani te za vođenje potpuno samostalne međudržavne politike. One moraju prihvatiti intervencije međunarodnih organizacija, ali dobivaju, na drugoj strani, od međunarodne zajednice zajamčen suveren status, premda samo negativno kao osiguranje postojanja (Jackson, 1999.).

Znakovito je, međutim, da takve ili slične pojave nastaju i u drugim dijelovima svijeta. Gubitak vanjske suverenosti internacionalizacijom također je takva opća pojava kao preuzimanje državnih zadataka od strane drugih instancija. Strogo uzevši, zacijelo je SAD jedina zemlja koja je još suverena u doslovnome smislu riječi, tj. koja može voditi politiku kako hoće, kao nekada države u 19. stoljeću. Ako se suverena prava ne bi izričito prenosila na posve nove nadnacionalne organizacije kao EU, sve su zemlje uključene u mrežu međunarodnih struktura i obveza, koja više ili manje sužava njihov prostor odlučivanja, osim ako su toliko moćne da te vezanosti u slučaju potrebe ne moraju poštovati, a da se ne boje bilo kakvih sankcija. To mogu, po mojemu mišljenju, jedino još SAD.

Posljedica i krajnje karakterističan znak za ovakvo činjenično stanje jest mijena rata jer je suverenost nad ratom i mirom bila pojam suverenosti i, obratno, država navlastito proizvod rata. Svijet, doduše, nije postao miroljubiviji, ali jedva da još postoje pravi ratovi s objavama rata i sklapanjem mira, nego takozvani *oružani sukobi nižega intenziteta*, u kojima se nerazmrsivo povezuju građanski rat, međudržavni sukob i međunarodna intervencija. Je li nestankom rata nestala i država (van Creveld, 1998.)?

Države su, doduše, iznutra i dalje sposobne za bezobzirnu i djelotvornu represiju, kao što se to, upravo, opet pokazuje, ali to je politički prije znak slabosti nego snage. Jer je prostor odlučivanja državne vlasti, unatoč svemu tome, posvuda paradržavno sužen. Gotovo svakodnevno možemo čitati u novinama da je politika moguća još jedino pregovaranjem s interesnim skupinama (usp. npr. kako s nekoliko stotina milijuna eura farmaceutska industrija potkupljuje njemačko zdravstvo ...). Ne može se pročitati koliko utjecaja imaju interesne skupine iza kulisa (npr. interesi naftne industrije na Bushovu afganistansku politiku ...).

S tim je u vezi činjenica da mogućnosti parlamenata za donošenje financijskih odluka ionako teže ništici, jer su, prvo, izdatci uvelike fiksirani, drugo, zaduženost ne dopušta dodatni slobodni prostor i, treće, uobičajenom deregulacijom i privatizacijom široka područja izmiču parlamentarnome nadzoru.

Foucaultova poznata predodžba o moći koja sve prožima, ali više nema ni lica ni središta, mogla bi biti dobar opis te poslijedržavne političke situacije. Jer moderna je država, klasično shvaćena, na svome kraju, i to definitivno. Ali tome nisu razlog izvanjske okolnosti, nego porast same državne vlasti, koji je, na koncu, dosegnuo granice svojih

mogućnosti i morao se početi raspadati. Zahvaljujući sposobnosti da odlučuje o vlastitoj kompetenciji, koju je na koncu stekla država, je neograničeno proširila svoju nadležnost u potpunu brigu za postojanje, s jedne strane, i administrativno uništavanje podanika, s druge. Potonje ne mora, čak, biti alternativa onome prvom, nego, jednostavno, može značiti uništavanje nekorisnih usta koje treba prehranjivati. Temelji se, što je paradoksalno, na pojačanoj participaciji podanika mutiranih u državljane jer je konstrukt narodne suverenosti bio usmjeren na fikciju identičnosti države i građanina, koja ovome kao podaniku nije više dopuštala izvlačenje u prostor slobodan od države, pogotovu ako je to identificiranje kulminiralo u posvemašnjoj emocionalnoj mobilizaciji nacijom. Dosljedno ozbiljena parlamentarna demokracija morala je, u takvim okolnostima, biti usmjerena na izborima promicano nepovratno širenje socijalne države s poznatim posljedicama.

Ali demokratska i nacionalna konzekvenca također izravno pridonosi raspadu države jer se, načelno, ne može pojmiti zašto npr. Španjolci trebaju imati pravo na nacionalno samoodređenje, a Baski ne. Ili zašto građani smiju glasovati o zastupnicima, a o samostalnosti svoje općine ne smiju. Dakle, razvojnoj logici demokracije i nacionalizma posve odgovara to da građani prestanu vjerovati u svoju državu i da, umjesto toga, svoju lojalnost iskazuju podržavnim etničkim, regionalnim ili socijalnim pokretima. To im se odvratanje dodatno olakšava deprivacijom ako izostanu očekivani državni učinci, ponajprije socijalnodržavni ili se, čak, pretvore u suprotnost. Širenje sivoga gospodarstva diljem svijeta znači, po mojemu mišljenju, više nego uobičajenu ljudsku nesolidnost, ono je politička praksa okretanja građanina od države, neka vrsta svakodnevnoga anarhizma. Gubitku legitimnosti na osnovi neuspjeha države može se još pridodati gubitak legitimnosti na osnovi strašnih iskustava s totalitarnom državnom moći, kakva su morala steći Njemačka, Rusija, Kina, Kambodža i druge zemlje.

Dvije perspektive

Moderna je država bila sustav vjere; ona je kroz vjeru izrasla i nestaje uz nestajanje vjere. Religija nacionalizma i nacionalističke religije pridonijele su njezinu rastu i prikladne su da je i dalje održe na životu. Prosvjetovljenje i prosvjetiteljstvo pridonijeli su u međuvremenu, također, njezinu rastu, ali je, dugoročno, moraju potkopati. Onaj tko zna kako država funkcionira, prestaje u nju vjerovati. Dosljedno prosvjetiteljstvo vodi u anarhizam.

Ipak će država i dalje postojati, po načelu imobilnosti ili zato što je potrebna, što je, možda, isto. Ali ona će izgubiti svoj istaknuti središnji položaj i postati jednom od političkih tvorevina, s ograničenim i, nipošto, jednoznačnim funkcijama: mnoge su takozvane suverene funkcije već privatizirane, druge će ih slijediti. Možda će tržištu predati čak i koordinaciju različitih političkih aktera, koju bi joj se još uvijek rado pripisalo. Budući će politički poredak biti decentralistički i pluralan. To bi moglo, u najpovoljnijem slučaju, značiti da država više neće biti tutor građanima, nego da će oni opet dobiti demokratsko suodlučivanje o onome što ih se neposredno tiče.

S njemačkoga preveo

Tomislav Martinović

Literatura

- Bayart, Jean-Francois, 1989.: *L' état en Afrique. La politique du ventre*, Paris
- Berman, Harald J., 1991.: *Recht und Revolution. Die Bildung der westlichen Rechtstradition*, Frankfurt/M.
- van Creveld, Martin, 1999.: *Aufstieg und Untergang des Staates*, München, 33-36
- Finer, Samuel, 1997.: *History of Government*, 3 sveska, Oxford
- Heideking, Jürgen, 1999.: "Ableger" Europas oder historischer Neubeginn? Britisch-Amerika und die USA, u: Reinhard, Wolfgang (ur.), *Verstaatlichung der Welt? Europäische Staatsmodelle und außereuropäische Machtprozesse*, München: 1-18
- Hintze, Otto, 1964.: *Gesammelte Abhandlungen*, sv. 2, 2.-3. izd., Göttingen
- Jellinek, Georg, 1959.: *Allgemeine Staatslehre*, 3. izd., 6. pretisak, Darmstadt, prema: Isensee, Josef, 1989.: Staat, u: *Staatslexikon der Görres-Gesellschaft*, 7. izd., sv. 5, Freiburg: 133-157
- Knox, Dilwyn, 1994.: Disciplina. Le origini monastiche e clericali del buon comportamento nell' Europa cattolica del Cinquecento e del primo Seicento, u: Prodi, Paolo (ur.), *Disciplina del anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Bologna: 63-69
- Locke, John, *Second Treatise of Government*, IX, 123
- Reinhard, Wolfgang (ur.), 1999.: *Verstaatlichung der Welt? Europäische Staatsmodelle und außereuropäische Machtprozesse*, München
- Reinhard, Wolfgang, 2001.: Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen Historischen Anthropologie, *Geschichte und Gesellschaft*, 27: 593-616
- Reinhard, Wolfgang, 2002.: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 3. izd., München
- Schmale, Wolfgang, 1997.: *Archäologie der Grund- und Menschenrechte*, München
- Tilly, Charles, 1985.: War Making and State Making as Organized Crime, u: Evans, Peter, B./ Rueschemeyer, Dietrich/ Skocpol, Theda (ur.), *Bringing the State Back In*, Cambridge
- Tocqueville, Alexis, 1945.: *De la démocratie en Amérique*, New York
- Jackson, Robert H, 1990.: *Quasi-states. Sovereignty, International Relations, and the Third World*, Cambridge University Press, Cambridge
- Van Creveld, Martin, 1998.: *Die Zukunft des Krieges*, München
- von Trotha, Trutz, 1999.: Über den Erfolg und die Brüchigkeit der Utopie staatlicher Herrschaft. Herrschaftssoziologische Beobachtungen über den kolonialen und nachkolonialen Staat in Westafrika, u: Reinhard, Wolfgang (ur.), *Verstaatlichung der Welt? Europäische Staatsmodelle und außereuropäische Machtprozesse*, München: 223-251
- Waldmann, Peter, 2002.: *Der anomische Staat. Über Recht, öffentliche Sicherheit und Alltag in Lateinamerika*, Opladen
- Zubaida, Sami, 1996.: The European State in the Muslim World, u: Blockmans, Wim/ de Macedo, Jorge Borges/ Genet, Jean-Philippe (ur.), *The Heritage of the Pre-Industrial European State*, Lisabon: 119-135

Wolfgang Reinhard

*WHAT DOES THE HISTORY OF THE STATE TEACH US
ABOUT ITS FUTURE?*

Summary

The author looks into the emergence of the modern state in the Latin Europe, its spread into the other parts of the world, its crisis and its future prospects. In Europe, the conflict between the Church and the state was central for the evolution of the state. The Latin Church inherited the politically significant legacy of the Antiquity, especially of the Roman Empire. This legacy includes the territorial principle, the idea of the service in the interest of the public good, the rule of law and not the individuals and finally, the idea of discipline or voluntary obedience. Also included is the concept of total control of owners over their property.

The modern state emerged as a warrior state; however, it soon became clear that it needed the emotional mobilization. In many cases the religious identity represented a pre-phase of the national identity. This meant that the modern state was a system of faith. The Enlightenment fostered the growth of the state, but also contributed to its downfall since those who know how the state functions, cease to have faith in it. The author concludes that the state is to remain, but in a decentralized and pluralist form.

Key words: the Church, state, modern state, nationalism, history, sovereignty, faith

Mailing address: Historisches Seminar, Lehrstuhl für Neuere Geschichte,
Albert-Ludwigs-Universität, Werthmannplatz, D 79085 Freiburg.
E-mail: Wolfgang.Reinhard@geschichte.uni-freiburg.de